

IV

Rafał Kosiński*

Wygnani biskupi Konstantynopola w późnej starożytności i ich kontakty ze stolicą nad Bosforem

Dla późnoantycznego Konstantynopola, głównej siedziby władcy i centrum administracji cesarstwa na Wschodzie, sprawna i szybka komunikacja z podległymi obszarami była sprawą niezwyklej wagi. Z biegiem czasu powstała więc sieć dróg, zarówno lądowych, jak i morskich, które łączyły to Miasto z prowincjami. Niniejszy artykuł ma za zadanie sprawdzić, które z nich, czy te wytyczone na lądzie, czy te prowadzące przez morza, pozwalały na szybszy i łatwiejszy kontakt stolicy z bliskimi i odległymi rejonami cesarstwa, stąd traktuje o miejscach, do których byli zsyłani usunięci biskupi Konstantynopola. Zakładając, że jednym z głównych celów takiej zsyłki było maksymalne utrudnienie kontaktu wygnańca z Miastem, lokalizacja miejsc, w których zostali decyzją władz umieszczeni, może wskazać, jaki rodzaj komunikacji potencjalnie ułatwiał, a jaki utrudniał kontakt pechowego hierarchy z jego stołecznymi zwolennikami.

* Dr hab. Rafał Kosiński, prof. UwB, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historyczno-Socjologiczny, Instytut Historii i Nauk Politycznych, Zakład Historii Starożytnej i Bizancjum.

Urząd biskupa Konstantynopola we wczesnym okresie bizantyńskim nie należał do najpewniejszych. Od konsekracji miasta do końca VI w. deponowanych zostało aż 11 stołecznych biskupów, a zatem co trzeci hierarcha. Przyczyny depozycji były różnorodne, oczywiście najczęściej miały charakter religijny, czasami jednak o usunięciu hierarchy decydowały względy polityczne. Niniejszy artykuł nie ma na celu szczegółowego rozpatrywania przyczyn depozycji, koncentruje się natomiast nad miejscem, do którego deponowani biskupi byli zsyłani, jeżeli w ogóle do tego dochodziło. Należy bowiem rozróżnić między pozbawieniem biskupa urzędu (z reguły w kanoniczny sposób na mocy synodalnej decyzji biskupów), a prawem wydanym przez cesarza¹, które nakazywało pechowemu hierarsze opuszczenie Miasta i (choć nie zawsze) umieszczenie go w konkretnym miejscu zsyłki.

Pierwszym stołecznym biskupem, który został wygnany w omawianym okresie był **Paweł**, trzykrotnie lub czterokrotnie deponowany². Pochodził z Tesaloniki, przed swym wyniesieniem do godności biskupa Konstantynopola pełnił funkcję lektora tamtejszego Kościoła i sekretarza biskupa Aleksandra. Po śmierci tego ostatniego został wybrany ok. 337 r. jego następcą³. Wybór nie był konsultowany z cesarzem Konstancjuszem II, co spowodowało jego niezadowolenie i doprowadziło do pierwszego wygnania hierarchy i zastąpienia go Euzebiuszem

¹ O wygnaniu jako sankcji karnej cf. I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów w Cesarstwie Wschodniorzymskim (lata 325–451)*, Gdańsk 2008, s. 279–286.

² Sokrates, II, 6–7, 13, 16, 26, s. 96–97, 104–105, 107–108, 135; Sozomen, III, 3–5, 7, 9. IV, 2, s. 104–106, 109–110, 112, 140–141; Teodor Lektor, 57 i 84, s. 29 i 41; Teofanes, AM 5849, s. 42. I. Milewski (*Depozycje i zsyłki biskupów...*, s. 356–357) uważa, że Paweł był deponowany czterokrotnie odpowiednio w latach 337, 341, 342/343 oraz 350/351. W tradycyjnej historiografii mowa jest o trzech zsyłkach (339, 342, 351), cf. M. Simoni, *La crisi ariana nel IV secolo*, Roma 1975, s. 132–133, przyp. 104. O Pawle cf. W. Tafler, *Paul of Constantinople*, HTR 43, 1950, s. 30–92; G. Dagron, *Naissance d'une capitale, Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1974, s. 425–435; D. Spychała, *Saint Paul et Macedonius ou la lutte pour le trône de l'évêque de Constantinople sous le règne de Constance II*, [in:] *Studia Lesco Mrozewicz ab amicis et discipulis dedicata*, ed. S. Ruciński, C. Balbuz, Ch. Królczyk, Poznań 2011, s. 377–390.

³ Data rozpoczęcia episkopatu przez Pawła jest przedmiotem sporu w literaturze – cf. I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów...*, s. 131.

z Nikomedii⁴. Po śmierci Euzebiusza Paweł powrócił na biskupi tron, spowodowało to jednak niezadowolenie arian, które przerodziło się w zamieszki, w wyniku których śmierć poniósł *magister equitum* Hermogenes⁵. Dało to cesarzowi pretekst do ponownego usunięcia w 342 r. Pawła z Konstantynopola. Paweł uzyskał jednak poparcie papieża Juliusza i cesarza Konstansa, pod którego naciskiem Konstancjusz zmuszony był przywrócić biskupa na tron stołeczny⁶. Na początku 350 r. Konstans zmarł, a Paweł został oskarżony o udział w buncie Magnencjusza⁷ i ostatecznie wygnany ze stolicy. Zmarł w miejscu zesłania rok później.

W czasie pierwszego wygnania, które nastąpiło ok. 337 r., Paweł został skierowany do bliżej nieokreślonego miejsca, z którego zbiegł, gdyż następnie przebywał w Rzymie⁸. W 342 r. wypędzono go natomiast, według relacji Atanazego z Aleksandrii⁹, do mezopotamskiej **Singary**¹⁰, a następnie do **Emesy**¹¹,

⁴ O Euzebiuszu cf. C. L u i b h e i d, *The Arianism of Eusebius of Nikomedia*, ITQ 43, 1976, s. 3–23.

⁵ O Hermogenesie cf. *PLRE*, vol. I, s. 422–423 (*Hermogenes 1*). O wydarzeniach tych cf. P. F i l i p c z a k, *Bunt i niepokoje w miastach wczesnego Bizancjum (IV wiek n.e.)*, Łódź 2009, s. 123–124 oraz M. B. L e s z k a, *Kościół i jego wpływ na życie mieszkańców Konstantynopola*, [in:] *Konstantynopol – Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesnobizantyjskim*, red. M. J. L e s z k a, T. W o l i Ń s k a, Warszawa 2011, s. 357–358.

⁶ S o k r a t e s, II, 22, s. 123; S o z o m e n, III, 20, s. 133–134. Cf. M. S i m o n e t t i, *La crisi ariana...*, s. 188, przyp. 41.

⁷ O buncie Magnencjusza cf. J. F. D r i n k w a t e r, *The revolt and ethnic origin of the usurper Magnentius (350–53) and the rebellion of Vetricianus (350)*, *Chi 30*, 2000, s. 131–159.

⁸ T e o d o r e t, *Historia kościelna*, II, 5, s. 99; S o z o m e n, III, 7–8, s. 109–111.

⁹ A t a n a z y z A l e k s a n d r i i, *Historia arian*, 7, 3, s. 186. Według Timothy'ego B a r n e s a (*Athanasius and Constantius. Theology and Politics in the Constantinian Empire*, Cambridge 1993, s. 212–214) cesarz nakazał mu jedynie opuścić Konstantynopol. Biskup udał się wówczas do na dwór cesarza Konstansa do Trewiru.

¹⁰ Singara (obecnie Balad Sinjar w północno-zachodnim Iraku) twierdza w północnej Mezopotamii, która stanowiła ważny punkt w systemie obronnym Rzymian na pograniczu rzymsko-perskim, cf. F. H. W e i s b a c h, *Singara*, [in:] *RE*, zweite Reihe, Bd. III, kol. 232–233. D. O a t e s, *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*, Oxford 1968, s. 100–106 oraz D. v a n B e r c h e m, *Recherches sur la chronologie de Syrie et de Mésopotamie*, *Sy 31*, 1954, s. 265–267.

¹¹ Emesa (obecnie Homs w Syrii) miasto w prowincji *Phoenicia Libanensis* na przecięciu się szlaków lądowych z Palmyry do Morza Śródziemnego i z Damaszku na północ. Miejsce licznych pielgrzymek po odkryciu w miejscowym klasztorze w 453 r. głowy Jana Chrzciciela, przechowywanej następnie w kościele katedralnym,

skąd ponownie zbiegł¹². Z kolei w 344 r. został przewieziony do **Tesaloniki**¹³, skąd uciekł i udał się do Italii. W 351 r., po śmierci cesarza Konstansa, Konstancjusz II wygnał Pawła po raz ostatni: biskup został umieszczony w **Kukuzos**¹⁴ w Kapadocji, gdzie zmarł¹⁵.

Kolejnym wygnanym hierarchą był **Macedoniusz**, biskup Konstantynopola od 342 do 346 r. i od 351 do 360 r. Po raz pierwszy został biskupem stolicy po usunięciu z niej Pawła. Ponieważ ten ostatni uzyskał zdecydowane wsparcie Konstansa, Konstancjusz II zmuszony był go przywrócić na biskupstwo Konstantynopola, Macedoniusz zaś musiał z niego zrezygnować i wycofać się do prywatnego kościoła. Po śmierci Konstansa został przywrócony¹⁶, ale w 358 r. zaczął tracić cesarskie poparcie. Zdecydował się przenieść ciało zmarłego cesarza Konstantyna I z rozpadającego się grobowca w inne miejsce. Konstancjusz rozgniewał się na Macedoniusza, gdyż ten przeniósł ciało jego ojca bez uzgodnienia tego z obecnie panującym¹⁷. Na synodzie, jaki Konstancjusz II zorganizował w Konstantynopolu na przełomie 359 i 360 r., potępiono homojouzjan, a Macedoniusz znalazł się na czele deponowanych biskupów. 27 stycznia 360 r. został

cf. I. Benzinger, *Emesa*, [in:] *RE*, Bd. V, kol. 2496–2497 oraz M.M. Mango, *Emesa*, [in:] *ODB*, vol. I, s. 690.

¹² G. Dagron, *Naissance d'une capitale...*, s. 430–432 sugeruje, że Paweł nie został wygnany na Wschód, lecz do Tesaloniki, datując to wygnanie na rok 338/339.

¹³ Sokrates, II, 16, s. 108; Sozomen, III, 9, s. 111–112; Teofanes, AM 5849, s. 42.

¹⁴ Kukuzos (obecnie Göksun w Turcji) miasto w Kapadocji (następnie w Armenii II), położone przy drodze wiodącej z Cezarei do Anazarbos i z Komany do Melitene, w pobliżu źródeł rzeki Pyramus, cf. Ruge, *Kokusos*, [in:] *RE*, Bd. VI, kol. 1065. G. Dagron, *Naissance d'une capitale...*, s. 427 uważa, że tego ostatecznego wygnania Pawła dotyczą informacje Atanazego, umieszczające wygnańca w Singarze i Emezie.

¹⁵ Sokrates, II, 26, s. 135; Sozomen, III, 9, s. 111–112 oraz IV, 2, s. 140–141; Atanazy z Aleksandrii, *Historia arian*, 7, 3, s. 186. Cf. M. Simonetti, *La crisi ariana...*, s. 214–215; D. Spychała, *Saint Paul et Macedonius...*, s. 386; idem, *Cesarze rzymscy a arianizm od Konstantyna Wielkiego do Teodozjusza Wielkiego (312–395)*, Poznań 2007, s. 109.

¹⁶ Sokrates, II, 26–27, s. 136–137; Sozomen, IV, 2, s. 141. Cf. G. Dagron, *Naissance d'une capitale...*, s. 432; M.B. Leszka, *Kościół i jego wpływ...*, s. 357–359.

¹⁷ Sokrates, II, 38, s. 167–168; Sozomen, IV, 21, s. 171.

zastąpiony arianinem Eudoksjustem, a sam wygnany został do **rodzinnego majątku w Bitynii**, gdzie niedługo później zmarł¹⁸.

Ewagriusz (zm. ok. 380) został w burzliwych okolicznościach biskupem Konstantynopola w 370 r.¹⁹ We wcześniejszym okresie był jednym z konstantynopolitańskich duchownych, konsekrowany zaś został na biskupa przez deponowanego biskupa Antiochii Eustacjusza, co spowodowało krwawe rozruchy. W odpowiedzi na te wydarzenia cesarz Walens kilka miesięcy później wygnął go do nieznaney nam miejscowości, prawdopodobnie w **Tracji**, gdzie przebywał aż do śmierci²⁰.

Ostatnim stołecznym biskupem wygnanym w IV w. i ostatnim związanym ze sporem ariańskim był **Demofil**. Został on biskupem Konstantynopola w kwietniu 370 r. i pełnił swą posługę przez dekadę, jakkolwiek o jego episkopacie nie zachowało się wiele informacji²¹. Jego wybór nie odbył się w pokojowy sposób – towarzyszyły mu zamieszki i podział Kościoła stolicy, o czym wyżej wspomniano. Zwolennicy *credo* nicejskiego wybrali na swego biskupa Ewagriusza. Demofil zyskał jednak poparcie cesarza Walensa, co oznaczało wygnanie nicejskiego kontrkandydata. 24 listopada 380 r. do stolicy przybył cesarz Teodozjusz I, zdecydowany zwolennik postanowień Nicei, a to oznaczało utratę biskupiego tronu przez Demofila. Cesarz wprawdzie obiecał mu zachowanie urzędu, jeżeli podpisze nicejskie wyznanie wiary, ale Demofil odmówił i wycofał się wraz ze swymi zwolennikami do kościoła położonego poza murami miasta²².

¹⁸ Sozomen, IV, 26, s. 182. Cf. I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów...*, s. 358; G. Dagron, *Naissance d'une capitale...*, s. 436–442.

¹⁹ Sokrates, IV, 14, s. 244; Sozomen, VI, 13, s. 254–255. Cf. G. Dagron, *Naissance d'une capitale...*, s. 446.

²⁰ Sokrates, IV, 15, s. 244. Tekst Sokratesa jest tu wprawdzie niejasny, gdyż mówi on, że cesarz wygnął Eustacjusza do miasta Bizya w Tracji, zaś Ewagriusza do innej miejscowości (s. 244, 22–23: *Εὐστάθιος μὲν οὖν ἐν Βιζύῃ τῆς Θρακικῆς πόλει περιωρίετο· Εὐάγριος δὲ εἰς ἄλλον τόπον*). Z kontekstu można jednak domniemywać, że owo miejsce również znajdowało się w Tracji. Przekaz Sokratesa powtarza Sozomen, VI, 13, s. 255, 1–3.

²¹ Sokrates, IV, 14, s. 244 i V, 7, s. 278; Sozomen, VI, 13, s. 254 i VII, 5, s. 306–307; Filostorgiusz, IX, 8; IX, 10; IX, 13–14; IX, 19, s. 119–122, 125. Cf. G. Dagron, *Naissance d'une capitale...*, s. 446–450.

²² Sokrates, V, 7, s. 278; Sozomen, VII, 5, s. 306–307; *CTh*, XVI, 5, 6; I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów...*, s. 210.

Według Filostorgiusza²³ Demofil udał się do miasta **Beroi**²⁴, gdzie pełnił wcześniej urząd biskupa²⁵. Nie wiadomo jednak kiedy nastąpiło wygnanie Demofila, gdyż jeszcze w czasie obrad synodu w Konstantynopolu w 383 r. reprezentował on konstantynopolikańskich arian²⁶.

Jednym z najsłynniejszych biskupów wygnanych z Konstantynopola był **Jan Chryzostom**²⁷. Jan pochodził z Antiochii, gdzie uzyskał retoryczne wykształcenie i gdzie prowadził życie ascetyczne. Po kilkuletnim pobycie na pustkowiu powrócił do rodzinnego miasta i tam przyjął święcenia kapłańskie, zyskując sławę wybitnego kaznodziei. Jesienią 397 r. został biskupem Konstantynopola, rychło jednak zraził do siebie wiele stołecznych środowisk, w tym żonę cesarza Arkadiusza – Eudoksję. W lipcu 403 r. w czasie synodu w Dębie, po azjatyckiej stronie Bosforu, został deponowany przez zgromadzonych tam biskupów, którym przewodził patriarcha Aleksandrii Teofil²⁸. Egzekwując wyrok synodu, władze nakazały przewiezienie Jana do **Prene-tum**, między Helenopolis i Nikomedię, a zatem w niedalekim sąsiedztwie stolicy²⁹. Miał to być prawdopodobnie pierwszy etap wygnania, nie wiemy wszakże, dokąd ostatecznie miał Jan trafić, gdyż władze zmieniły zdanie. Ponowne wygnanie nastąpiło 20 czerwca 404 r. Jan został przewieziony do Nikomedii, a następnie do Nicei. Ostatecznie został zesłany do **Kukuzos**³⁰.

²³ Filostorgiusz, IX, 19, s. 125, 12–13: ὦν εἰς ἤν και ὁ Δημόφιλος ἀπελαθεῖς δὲ τὴν ἑαυτοῦ πόλιν καταλαμβάνει τὴν Βέρροϊαν.

²⁴ Beroa (Beroja, obecnie Veria w północnej Grecji), miasto położone u stóp góry Bermios w prowincji Macedonia I, 73 km na południowy zachód od Tesaloniki – cf. E. Oberhummer, *Beroia*, [in:] *RE*, Bd. III, kol. 304–306.

²⁵ Filostorgiusz, IX, 8, s. 119.

²⁶ Sokrates, V, 10, s. 284; Sozomen, VII, 12, s. 315–316.

²⁷ Literatura poświęcona osobie Jana Chryzostoma jest bardzo bogata, stąd pozwolę sobie odesłać Czytelników jedynie do dwóch monografii jemu poświęconych: Ch. Baur, *Der heilige Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, Bd. I–II, München 1929–1930 (nadł. podstawowe opracowanie) oraz J.N.D. Kelly, *Złote usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, tłum. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001.

²⁸ Palladiusz, *Dialog o życiu Jana Chryzostoma*, 8, s. 230; Focjusz, *Biblioteka*, 59, s. 52–57; Sokrates, VI, 15, s. 336–338; Sozomen, VIII, 17, s. 371–373. Cf. I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów...*, s. 151–154; J.N.D. Kelly, *Złote usta...*, s. 225–240.

²⁹ Sokrates, VI, 16, s. 338–339; Sozomen, VIII, 18, s. 373–374.

³⁰ Palladiusz, *Dialog o życiu Jana Chryzostoma*, 3, s. 39. 11, s. 14–17; Sozomen, VIII, 22, s. 379; Teodoret, *Historia kościelna*, V, 34, s. 335.

W połowie lata 407 r. wydano edykt cesarski nakazujący przeniesienie Jana w trybie pilnym do **Pityus**³¹ na wschodnim wybrzeżu Morza Czarnego. W drodze do tego miejsca wygnaniec zmarł³².

Równie słynnym co Jan Chryzostom był kolejny wygnaniec – **Nestoriusz**³³. Podobnie jak Jan pochodził on z Antiochii i został powołany na biskupi tron Konstantynopola na życzenie cesarza. Jego konsekracja dokonała się 10 kwietnia 428 r.³⁴ Nowy biskup szybko znalazł się w konflikcie z wpływowymi grupami Miasta, a następnie w sporze chrystologicznym z patriarchą Aleksandrii Cyrylem. 22 czerwca 431 r. Nestoriusz został deponowany przez zgromadzenie cyryliańskie soboru w Efezie³⁵. Nie oznaczało to jednak automatycznego usunięcia Nestoriusza, który cieszył się poparciem cesarza. Dopiero naciski monastycznego środowiska stolicy sprawiły, że cesarz zgodził się na jego depozycję, umieszczając pod strażą zarówno jego, jak i pozostałych deponowanych hierarchów wrogich Nestoriuszowi – Cyryla z Aleksandrii i Memnona z Efezu³⁶. 4 września 431 r. cesarz, na wielokrotne prośby Nestoriusza, wydał zgodę na opuszczenie przezeń Efezu i powrót do antiocheńskiego klasztoru Euprepusza³⁷. Należy tu podkreślić, że Nestoriuszowi pozwolono powrócić do tego klasztoru jako wolnemu człowiekowi³⁸. Mimo konsekracji nowego

³¹ Pityus, na wschodnim wybrzeżu Morza Czarnego, położone ok. 75 km na północny zachód od Suchumi w Abchazji, ponad 1100 km drogą morską od Konstantynopola – cf. E. D i e h l, *Pityus*, [in:] *RE*, Bd. XX, kol. 1883–1884.

³² P a l l a d i u s z, *Dialog o życiu Jana Chryzostoma*, 11, s. 120–156; S o k r a t e s, *Historia kościelna*, VI, 21, s. 344–345; S o z o m e n, VIII, 28, s. 389; T e o d o r e t, *Historia kościelna*, V, 34, s. 335–336.

³³ O losach Nestoriusza cf. E. W i p s z y c k a, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, s. 204–218; R. K o s i ń s k i, *Dzieje Nestoriusza, biskupa Konstantynopola w latach 428–431*, [in:] *U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. VII, red. P. J a n i s z e w s k i, R. W i ś n i e w s k i, Warszawa 2008, s. 30–63.

³⁴ S o k r a t e s, VII, 29, s. 377–378; B a r h a d b e s a b b a z A r b a ĩ a, *Historia kościelna*, 20–21, s. 521, 529–531.

³⁵ *ACO*, t. I, 1, 2, s. 54–64; cf. A. d e H a l l e u x, *La première session du concile d'Éphèse (22 juin 431)*, *ETL* 69, 1993, s. 79–81.

³⁶ N e s t o r i u s z, *Księga Heraklidesa*, s. 374–384.

³⁷ *ACO*, t. I, 1, 7, s. 71, a także N e s t o r i u s z, *Księga Heraklidesa*, s. 387; *Nestoriana*, s. 194, B a r h a d b e s a b b a z A r b a ĩ a, *Historia kościelna*, 25, s. 555–556.

³⁸ Cf. G. A. B e v a n, *The Last Days of Nestorius in the Syriac Sources*, *JCSSS* 7, 2007, s. 40. Inaczej chociażby J. M c G u c k i n (*Saint Cyril of Alexandria and the Christological*

biskupa stolicy, aż do 433 r., większość biskupów wschodnich odmawiała obłożenia anatemą usuniętego biskupa i przyjęcia jego depozycji³⁹. Ponadto po śmierci biskupa Maksymiana w kwietniu 434 r. pojawiły się plotki, że Nestoriusz może zostać przywrócony na swe dawne biskupstwo⁴⁰. Dla dworu stało się jasne, że sytuacja nie ulegnie uspokojeniu, dopóki Nestoriusz, przebywając w Antiochii, będzie mógł mieć jakikolwiek wpływ na sprawę Kościoła. 3 sierpnia 435 r. cesarz wydał konstytucję skierowaną przeciwko zwolennikom Nestoriusza⁴¹. Nestoriusz został pozbawiony majątku i udał się do miejsca wygnania w **Petrze**⁴². Sporna pozostaje data zesłania, jakkolwiek najbardziej prawdopodobne jest, że doszło ono do skutku w drugiej połowie 435 r.⁴³ Petra nie była jednak ostatecznym miejscem wygnania deponowanego biskupa i wydaje się, że po upływie stosunkowo krótkiego czasu od pierwszego wygnania, w drugiej połowie lat trzydziestych V w., został przeniesiony do **Wielkiej Oazy** w Egipcie⁴⁴ i być może umieszczony w jednym z tamtejszych klasztorów, gdzie zmarł⁴⁵.

Flawian był biskupem Konstantynopola od 446 do 449 r. Sobór efeski, który zebrał się 8 sierpnia 449 dla zbadania sprawy Eutychesa, zrehabilitował tego konstantynopolitańskiego mnicha, zaś Flawiana, który rok wcześniej doprowadził do jego usunięcia, deponował⁴⁶. Flawian, obawiając się o swoje życie, próbował uzyskać azyl w kościele efeskim, ale

Controversy. Its History, Theology, and Texts, New York 2004, s. 106), który niesłusznie uważa, że cesarz nie tylko deponował, ale i skazał Nestoriusza na wygnanie.

³⁹ *ACO*, t. I, 1, 7, s. 164–165.

⁴⁰ *ACO*, t. I, 4, s. 170 oraz K a l l i n i k, *Żywot Hypacjusza*, 39, 1, s. 232.

⁴¹ *CTh*, XVI, 5, 66 oraz *CJ*, I, 5, 6. Cf. także tekst grecki w *ACO*, t. I, 1, 3, s. 68.

⁴² *ACO*, t. I, 1, 3, s. 67 oraz *ACO*, t. I, 4, s. 66. W czasach Nestoriusza Petra leżała na terenie Palestyny Trzeciej, której była stolicą – cf. W.E. K a e g i, A. K a z h d a n, *Petra*, [in:] *ODB*, vol. III, s. 1642–1643.

⁴³ Szczegółowe omówienie wątpliwości odnośnie do datacji wygnania Nestoriusza in: G.A. B e v a n, *The Case of Nestorius: Ecclesiastical Politics in the East, 428–451 CE*, Toronto 2005, s. 274–278 (dysertacja doktorska).

⁴⁴ Wielka Oaza (obecnie Khargêh), położona na Pustyni Libijskiej w Egipcie, ok. 200 km na zachód od Nilu – cf. J. B a l l, *Khargah Oasis. Its Topography and Geology*, Cairo 1900.

⁴⁵ Według fragmentu listu Nestoriusza do namiestnika Tebaidy, miał on zamieszkiwać w Oazie zwanej Oazą Ibisu, cf. E w a g r i u s z S c h o l a s t y k, I, 7, s. 14, 25 i 15, 23.

⁴⁶ *ACO*, t. II, 1, 1, s. 191.

uniemożliwiono mu to. Udało mu się natomiast schronić w zakrystii⁴⁷. Biskup został następnie wygnany do **Hypaipy** w Lidii, gdzie zmarł⁴⁸. Sporna pozostaje jednak zarówno data jego wygnania, jak i śmierci. Niektórzy badacze uważają, że wbrew powszechnie przyjętej relacji o śmierci Flawiana mającej nastąpić już 11 sierpnia 449 r. w wyniku brutalnego potraktowania go w czasie soboru i po jego depozycji, zmarł on dopiero w lutym 450 r.⁴⁹

Przez niemal pół wieku po wygnaniu Flawiana biskupi Konstantynopola zachowywali do swej śmierci biskupi tron, jakkolwiek Bazyliskos pragnął usunąć patriarchę Akacjusza; dzięki jednak poparciu mnichów i ludności miasta ten ocalał swój urząd⁵⁰. To niepowodzenie cesarza pokazuje zresztą, że z biegiem czasu pozycja stołecznego biskupa stała się na tyle mocna, iż niełatwo było go usunąć ze stolicy. Dopiero pod koniec V w. pozbawiony urzędu został biskup **Eufemiusz**⁵¹. Pochodził on z Apamei i był prezbiterem odpowiedzialnym w Kościele konstantynopolitańskim za pomoc dla ubogich⁵². Po śmierci patriarchy Frawity w marcu 490 r.

⁴⁷ *ACO*, t. II, 2, s. 78.

⁴⁸ Nestoriusz, *Księga Heraklidesa*, s. 494–495; Liberatus, XII, 75, s. 118; Marcelin Komès, s.a. 449, s. 19; in *Epipam exulatus est*. Cf. H. Chadwick, *The Exile and Death of Flavian of Constantinople. A Prologue to the Council of Chalcedon*, JTS 6, 1955, s. 19–20; K. Iłski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, Poznań 1992, s. 22–23, przyp. 71. Cf. I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów...*, s. 362. Hypaipa, miasto i biskupstwo w Lidii położone na drodze wiodącej z Efezu do Sardes, u stóp góry Aipos – cf. L. Bürchner, *Hypaipa*, [in:] *RE*, Bd. VIII, kol. 195–196.

⁴⁹ Już Eduard Schwartz w pracy *Publizistische Sammlungen zum acacianischen Schisma*, München 1934, s. 174, przyp. 3 doszedł do wniosku, że Flawian zmarł w lutym 450 r. Teza ta, długo pomijana milczeniem, została gruntownie rozważona przez H. Chadwicka, *The Exile and Death of Flavian of Constantinople...*, s. 19–34, który chociaż odrzuca argumenty Schwartz'a i wyraźnie nie opowiada się za tym, to jednak wydaje się popierać wysuniętą przez niego datę śmierci Flawiana i wspiera ją nowymi argumentami.

⁵⁰ O Akacjuszu i jego konflikcie z Bazyliskosem cf. R. Kosinski, *Dzieje Akacjusza, patriarchy Konstantynopola w latach 471–489*, USS 9, 2010, s. 63–97.

⁵¹ O Eufemiuszu cf. R. Kosinski, *Euphemios, Patriarch of Constantinople in the Years 490–496*, JÖB 62, 2012, s. 57–79.

⁵² Pseudo-Zachariasz, *Historia kościelna*, VI, 4, s. 5–6; Teofanes, AM 5981, s. 133. Według Pseudo-Zachariasza Eufemiusz miał kształcić się w Aleksandrii. Liberatus, XVIII, 127, s. 132, podaje z kolei Aleksandrię jako miejsce jego urodzenia, co wynika zapewne z pomieszczenia przez niego informacji zawartych u Pseudo-Zachariasza.

został jego następcą⁵³. Eufemiusz znany był z gorliwego przywiązania do postanowień soboru w Chalcedonie. Jednak to nie kwestie różnic doktrynalnych a sprawy polityczne zadecydowały o początku jego konfliktu z cesarzem Anastazjuszem, który zakończył się upadkiem biskupa, depnowanego w 496 r.⁵⁴ Anastazjusz podejrzewał, bądź też uzyskał dowody współpracy Eufemiusza z Izauryjczykami, a to oznaczało konieczność usunięcia niewiernego biskupa oraz jego wygnanie⁵⁵. Eufemiusz przebywał na wygnaniu najpierw w **Euchaicie**⁵⁶, a następnie w **Ancyrze**⁵⁷, gdzie zmarł w 515 r.

Podobny los spotkał jego następcę, **Macedoniusza II**⁵⁸. Był on siostrzeńcem Gennadiusza, patriarchy Konstantynopola w latach 458–471⁵⁹ i zwolennikiem postanowień soboru w Chalcedonie, lecz bardziej

⁵³ Teodor Lektor, 440, s. 122. Ewagriusz Scholastyk, III, 23, s. 121, wspomina z kolei o czterech miesiącach biskupich rządów Frawity. Cf. E. Schwartz, *Publizistische Sammlungen zum acacianischen Schisma*, s. 213, zwłaszcza przyp. 2; Ph. Blaudau, *Alexandrie et Constantinople (451–491). De l'histoire à la géo-ecclésiologie*, Roma 2006, s. 234.

⁵⁴ W kwestii spornej daty jego usunięcia cf. R. Kosiński, *Euphemios, Patriarch of Constantinople in the Years 490–496*, s. 75, przyp. 123.

⁵⁵ Teodor Lektor, 449. 455, s. 126–127. 128; Teofanes, AM 5987, s. 139; Jerzy Mnich, s. 623–624; *Synodicon Vetus* 109, s. 92; Ewagriusz Scholastyk, III, 30, s. 126–127; Marcelin Komes, s.a. 495, s. 31.

⁵⁶ Teodor Lektor, 457, s. 128 [= Jerzy Mnich, s. 625]; Teofanes, AM 5989, s. 140. Euchaitya, miejsce zesylek ważnych wygnańców, położona była w Poncie na zachód od Amazji, cesarz Anastazjusz podniósł ją do rangi miasta – cf. H. Grégoire, *Géographie byzantine*, BZ 19, 1913, s. 59–61 oraz C. Fos, *Euchaita*, [in:] *ODB*, vol. II, s. 737.

⁵⁷ O Ancyrze jako miejscu i 515 r. jako dacie śmierci Eufemiusza informuje jedynie Wiktor z Tonnuny, s.a. 515.2, s. 32. *Synodicon Vetus* 115, s. 96 sugeruje, że Eufemiusz wraz z Macedoniuszem zmarł w Gangrze. Ancyra pełniła funkcję cywilnej i kościelnej metropolii prowincji Galacja. Stanowiła bardzo ważny punkt strategiczny i bazę wojskową. W V w. cesarze często spędzali lato w tym miejscu – cf. C. Fos, *Ankyra*, [in:] *ODB*, vol. I, s. 102.

⁵⁸ O Macedoniuszu cf. W.H.C. Friend, *The Fall of Macedonius in 511 – a Suggestion*, [in:] *Kerygma und Logos. Beiträge zu den geistesgeschichtlichen Beziehungen zwischen Antike und Christentum. Festschrift für Carl Andresen zum 70. Geburtstag*, hrsg. von A.M. Ritter, Göttingen 1979, s. 183–195 oraz E. Chatdžiantōniou, *E threskeutikē politikē tou Anastasiou I (491–518). E stasē tou autokratora apenanti sto akakiano schisma kai tē monofysitikē erida*, Thessalonikē 2009, s. 69–88.

⁵⁹ Teodor Lektor, 458, s. 129.

elastycznym od swego poprzednika, skłonny do zawrzenia kompromisu z antychalcedońskim patriarchą Aleksandrii na bazie *Henotikonu* cesarza Zenona. Znalazł w swej polityce sojuszników na cesarskim dworze i odniósł spory sukces na Wschodzie, gdzie większość Kościołów zaakceptowała wspomniany kompromis⁶⁰. Od roku 507 stał się dostrzegalny rozdział między cesarzem a biskupem, co było związane z coraz wyraźniejszym sympatyzowaniem Anastazjusza z ruchem antychalcedońskim. W 511 r. Macedoniusz znalazł się też w ostrym sporze ze zwolennikami monofizytyzmu, Julianem z Halikarnasu i Sewerem, późniejszym biskupem Antiochii⁶¹. W nocy z 6 na 7 sierpnia 511 r. został przez władcę wygnany do **Euchaity** w Poncie⁶², zmarł zaś ok. 517 r. w **Gangrze**⁶³.

Patriarcha **Antym I**⁶⁴ przed wyniesieniem go do godności stołecznego patriarchy był biskupem Trebizondy, jednak porzucił swoje biskupstwo i oddał się życiu ascetycznemu w Konstantynopolu⁶⁵. W roku 532/533 uczestniczył nawet jako chalcedończyk w dyspucie ze zwolennikami Sewera z Antiochii⁶⁶. Po śmierci patriarchy Epifaniasza, która nastąpiła 5 czerwca 535 r., został jego następcą pod wpływem cesarzowej Teodory⁶⁷, lecz rychło wzbudził w stolicy podejrzenia o wyznawanie

⁶⁰ Cf. W.H.C. Friend, *The Fall of Macedonius in 511 – a Suggestion...*, s. 185.

⁶¹ Teodor Lektor, 484, s. 138; Liberatus, XVIII, 134, s. 133; Jan z Bejt-Aftonii, *Żywot Sewera*, s. 236–237. Cf. F.K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Cambridge 2006, s. 145–151.

⁶² Ewagriusz Scholastyk, III, 32, s. 130; Wiktor z Tonnuny, s.a. 501, s. 26; Marcelin Komes, s.a. 511, s. 35; Teodor Lektor, 487, s. 138; Pseudo-Zachariasz, *Historia kościelna*, VII, 8, s. 28–33.

⁶³ Teofanes, AM 6008, s. 161–162. Gangra (obecnie Çankırı w Turcji), stolica Paflagonii, położona nad dopływem rzeki Halys przy głównej trasie wiodącej z Galacji nad Morze Czarne. W VI w. Gangra była miejscem schyłek wielu prominentnych hierarchów kościelnych – cf. C. Foss, *Gangra*, [in:] *ODB*, vol. II, s. 821.

⁶⁴ E. Honigmann, *Anthimus of Trebizond, Patriarch of Constantinople (June 535–March 536)*, [in:] *Patristic Studies*, Città del Vaticano 1953, s. 185–193 oraz A. Grillmeier in collaboration with Th. Hainthaler, *Christ in Christian Tradition*, vol. II, *From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590–604)*, part II, *The Church of Constantinople in the sixth century*, transl. by J. Cawte and P. Allen, London 1995, s. 347–355.

⁶⁵ *ACO*, t. III, s. 131, 134, 139; Jan z Efezu, *Żywoty świętych Wschodu*, 48, s. 685.

⁶⁶ *ACO*, t. IV, 2, s. 169.

⁶⁷ Pseudo-Zachariasz, *Historia kościelna*, IX, 19, s. 93–94.

poglądów monofizyckich. Stronnictwo monastyczne domagało się od niego wprost potępienia Eutychesa i Dioskura z Aleksandrii, biskup jednak odmówił⁶⁸. W marcu 536 r. przybył do Konstantynopola papież Agapit I, który odmówił Antymowi komunii i oskarżył go o sprzeczne z kanonami wyniesienie do godności biskupiej⁶⁹. Cesarz Justynian rychło usunął Antyma, który został następnie wypędzony z Konstantynopola⁷⁰. Zwołany przez władcę synod (2, 6, 10, 21 maja i 4 czerwca 536 r., konkluzja 6 sierpnia tego roku) potępił Antyma za niekanoniczny sposób, w jaki objął tron w Konstantynopolu oraz za wyznawanie poglądów Eutychesa⁷¹. Jan z Efezu twierdzi natomiast, iż skorzystał z oferty cesarzowej Teodory i spędził w jej stołecznym majątku dwanaście lat, wiodąc surowe i ascetyczne życie. Odkryty został tam dopiero po śmierci cesarzowej, po czym pogodził się z cesarzem Justynianem i był przez niego do końca życia otaczany szacunkiem⁷². Dalsze jego losy i data śmierci nie są znane.

W VI w. władze doprowadziły do usunięcia ze stołecznego biskupstwa jeszcze tylko jednego biskupa. Był nim **Eutychiusz**⁷³. Urodził się we wsi Tejon we Frygii, w wieku 30 lat został mnichem w Amazji. Po śmierci patriarchy Menasa 25 sierpnia 552 r. cesarz Justynian wyznaczył Eutychiusza na jego następcę w związku z poparciem przez Eutychiusza polityki cesarza wobec tzw. Trzech Rozdziałów. Rok później nowy biskup przewodniczył II soborowi w Konstantynopolu, sprzeciwił się jednak promowanej przez Justyniana doktrynie aftartodoketyzmu, w wyniku czego cesarz nakazał jego uwięzienie. 22 stycznia 565 r. został uwięziony, najpierw umieszczono go w klasztorze Chorakudis, następnego dnia w klasztorze Ozjasza pod Chalcedonem. 31 stycznia został deponowany

⁶⁸ *ACO*, t. III, s. 134, 179.

⁶⁹ *Libertus*, XXI, 146–147, s. 135–136.

⁷⁰ *Libertus*, XXIII, 159, s. 138–139. Jan z Efezu, *Żywoty świętych Wschodu*, 48, s. 685 błędnie podaje, że Antym spędził na biskupim tronie Konstantynopola kilka lat.

⁷¹ *ACO*, t. III, s. 178–180.

⁷² Jan z Efezu, *Żywoty świętych Wschodu*, 48, s. 687.

⁷³ *Teofanes*, AM 6044, s. 228. O Eutychiuszu cf. R. Janin, *Eutichio*, [in:] *Bibliotheca Sanctorum*, t. V, Roma 1964, kol. 323–324, A. Kazhdan, *Eutychios*, [in:] *ODB*, vol. II, s. 759. Cf. także M. Whitby, *Eutychius, Patriarch of Constantinople. An Epic Holy Man*, [in:] *Homo Viator: Classical Essays for John Bramble*, ed. M. Whitby, Ph. Hardie, M. Whitby, Bristol 1987, s. 297–308.

po tym, jak odmówił stawienia się przed zwołany przez Justyniana synod endemousa, i zesłany na wyspę w Propontydzie zwaną **Prinkipos** (Wyspa Książęca), a następnie do swego starego klasztoru w **Amazji**, gdzie spędził ponad 12 lat⁷⁴.

Przedstawione powyżej przykłady świadczą o tym, że władcom zawsze zależało na pozbyciu się usuniętego biskupa z Miasta, nie zawsze natomiast dochodziło do umieszczenia go w konkretnym miejscu. W IV w. biskupi wycofywali się na przedmieścia Konstantynopola lub do swych majątków, dopiero wraz z V w. zaczęto konsekwentnie łączyć usunięcie z urzędu stołecznego biskupa z umieszczeniem go w konkretnym miejscu zsyłki.

Cele wygnania biskupa z Miasta i umieszczenia go pod kontrolą w określonym miejscu były oczywiste. Po pierwsze zsyłka miała uniemożliwić dalszy wpływ usuniętego hierarchy na wspólnotę wiernych w Konstantynopolu, po drugie była to forma kary, szykany, zwłaszcza jeżeli miejsce wygnania znajdowało się w odległej okolicy o surowym klimacie, czy też było narażone na niebezpieczeństwa, na przykład najazdy nomadów⁷⁵.

Oдноśnie do pierwszego ze wspomnianych celów należy przyjrzeć się miejscom zsyłki przez pryzmat ich dostępności. Wydaje się, że w IV w. władze nie przykładały sporej uwagi do miejsca zsyłki, często umieszczając wygnańców dość blisko stolicy (Tesalonika, Tracja, Bitynia). Sytuacja ta zmieniła się wraz z początkiem wieku V. Poczynając od wygnania Jana Chryzostoma, miejsca zsyłek były starannie dobrane. Przeważają wśród nich miasta śródlądowe, położone wprawdzie przy szlakach komunikacyjnych, ale oddalone od morza (Amazja, Hypaipa, Ancyra, Euchaita, Emesa) lub oddalone nawet od głównych szlaków wiodących do Konstantynopola (Kukuzos, Petra, Wielka Oaza, Singara). Osobny przypadek stanowi Pityus, które z uwagi na swoją odległość spełniało wszelkie kryteria krańcowo niedostępnego miejsca, choć położone było nad Morzem Czarnym.

⁷⁴ Teofanes, AM 6057, s. 240. Cf. A. Grillmeier in collaboration with Th. Hainthaler, *Christ in Christian Tradition...*, s. 469 i 490. Amazja położona była nad rzeką Likos w Poncie i pełniła funkcję metropolii prowincji pontyjskich – cf. C. Foss, *Amaseia*, [in:] *ODB*, vol. I, s. 74.

⁷⁵ Cf. I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów...*, s. 353–355.

Oczywiście wygnanie delikwenta nawet do tak dalekiego miejsca jak Wielka Oaza nie zamykało możliwości kontaktu z wygnańcem osobom, które posiadały środki (przede wszystkim finansowe), konieczne do pokonania długiej i niebezpiecznej drogi (lub zlecenia tego komuś zaufanemu). Dobitnie świadczy o tym przykład Nestoriusza i Jana Chryzostoma. Jan Chryzostom prowadził bowiem na wygnaniu obfitą korespondencję, z której przetrwało ok. 240 listów adresowanych do ponad stu osób w Konstantynopolu i poza nim. Do Kukuzos od czasu do czasu trafiali też goście, a wielu jego wielbicieli pielgrzymowało do niego z Antiochii oraz innych syryjskich miast. Jan miał też do dyspozycji pokaźne środki finansowe, a w korespondencji próbował zachować pozór, że nadal kieruje swym Kościołem, pisał do swych prezbiterów, gockich mnichów, interesował się również wspólnotą gocką na północno-zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego. Utrzymywał też przyjacielskie kontakty listowne z wysoko postawionymi osobami, między innymi prefektami miasta Gemellosem⁷⁶ (list 79, 124, 132, 194) i Pajaniosem⁷⁷ (list 95, 193, 204, 220)⁷⁸. Z kolei Nestoriusz był na bieżąco informowany o wydarzeniach religijnych w stolicy, znał przebieg konfliktu biskupa Flawiana z Eutychemem, jak również wydarzenia związane z soborem efeskim w 449 r. Zachował się również jego list, napisany do mieszkańców stolicy pod koniec lat 40. V w.⁷⁹ Do Nestoriusza także docierali jego zwolennicy, jakkolwiek oczywiście z dużo mniejszą częstotliwością niż w przypadku Jana Chryzostoma.

Podsumowując, można stwierdzić, że miejsca zsyłek konstantynopolitańskich biskupów doskonale ilustrują to, że w cesarstwie rzymskim morze stanowiło podstawowy i najszybszy środek komunikacji, szlaki lądowe zaś były znacznie wolniejsze i stawały przed podróżującymi spore trudności.

⁷⁶ O Gemellosie cf. *PLRE*, vol. I, s. 388 (*Gemellus 2*). Gemellos pełnił funkcję prefekta Miasta w latach 404–408.

⁷⁷ O Pajanioście cf. *PLRE*, vol. II, s. 818 (*Paianius*). Pajanos jest potwierdzony jako prefekt Miasta w roku 404.

⁷⁸ Wydanie listów Janowych: *PG* 52, kol. 549–748.

⁷⁹ *Listy Nestoriusza*, s. 275–281.

